

Pozdně moderní situace staví výzkum paměti a míst paměti v soudobých dějinách a současnosti před další výzvy, podstatně obzvláště pro kontext prostoru ve smyslu kulturní imaginace a sociální performace: Jak se mění funkce a formy (míst) paměti v důsledku evropsko-politického „zhodnocení regionů“ nebo pozoruhodné vlny regionalismu a etnicity v globalizovaném světě?³⁶ Jaký vliv a účinek mají nové etnické a regionální identity, „glokalizace“,³⁷ jakož i nová legitimizační síla, ale také turistická a komerční ornamentalizace regionů? Výzkum míst paměti tak přes občasné připomínky, že se jeho tematika vyčerpala, v mnoha směrech stále stojí před novými, sotva otevřenými problémy.

³⁶ Srov. v kontextu identity mezi mnoha jinými například Bokezanisli, Z.: *Tozsamosca zborowe*. Warszawa 2006, s. 79–100. Eickelpasch, R. – Rademacher, C.: *Identität*. Bielefeld 2010, s. 59–64. Lindner, R. (ed.): *Die Wiederkehr des Regionalen. Über neue Formen kultureller Identität*. Frankfurt am Main 1994 (zde zvláště Ipsen, D.: *Regionale Identität. Überlegungen zum politischen Charakter einer psychologischen Raumkategorie*, s. 232–254). Jako zajímavý příklad metodicky a teoreticky podrobených závěrů týkajících se etnicko-regionální praxe „revitalizace“ srov. Šatava, L.: *Jazyk a identita etnických menšin. Možnosti zachování a revitalizace*. Praha 2009. V podobném kontextu ale se silnější orientací na sociolingvistickou analýzu srov. Dodowy, Ryszarda, N.: *Języki i kultury mniejszościowe w Europie. Bretonczyzy, Łużycańce, Kaszuby*. Warszawa 2011.

³⁷ Robertson, R.: *Glokalisierung. Homogenität und Heterogenität in Raum und Zeit*. In: Beck, U. (ed.): *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Frankfurt am Main 1998, s. 192–220.

EVROPEIZACE HOLOCAUSTU A ČESKÁ NÁRODNÍ IDENTITA TOMÁŠ SNIEGOŇ

Tento text je zaměřen na proces evropeizace paměti holocaustu a s ním spojený vývoj české historické kultury (i české národní identity) v transformačním období od pádu komunismu v roce 1989 a rozdělení Československa na konci roku 1992 do vstupu samostatné České republiky do Evropské unie v roce 2004.

Toto období poskytló české společnosti novou, po řádu předcházejících desetiletí nemyslitelnou možnost opětovně definovat a rozvíjet svou národní identitu v otevřené debatě v demokratických podmínkách. Svobodná konstrukce postkomunistické a postčeskoslovenské dělnice českosti však probíhala paralelně s pokusem o vytvoření společné evropské identity, založené na „evropském“ respektu k demokratickým hodnotám a lidským právům, který byl často stavěn do protikladu k hodnotám „národním“. Paměť holocaustu, nejprůmyslovější genocidy v lidských dějinách, provedené za druhé světové války nacistickým Německem a jeho spojenci a zaměřené na úplnou likvidaci

Židů a některých dalších skupin, sehrála v tomto procesu zásadní úlohu.

Bylo přitom jasné, že nejde jen o extenzivní rozvíjení znalostí o holocaustu coby více než půlstoletí staré historické události. Smyslem této snahy bylo ovlivňovat prostřednictvím paměti holocaustu *historické vědomí* jednotlivých evropských národů, tedy jejich vnímání vlastní identity v čase a vlastního směřování k již zmíněným „evropským“ demokratickým hodnotám.

Funkcí historického vědomí je orientovat jednotlivce i skupiny osob v časových souvislostech tím, že je jejich chápání vlastní nynější situace dáváno do vztahu k jejich paměti minulých událostí na jedné straně a k jejich očekávání a obavám vztahujícím se k budoucnosti na straně druhé. Významným aspektem historického vědomí je to, že nám pomáhá vidět historii jako něco mnohem většího než jen vědeckou disciplínu nebo vyučovací předmět. Historická dimenze je spojena s širokým spektrem otázek, jež se týkají existence a identity, morálních i právních úvah, politických a ideologických rozepí atd. Historickým vědomím jsou lidé začleňováni do dějinných významových souvislostí, jež překračují omezenost jejich vlastních životů. Tento pojem lze používat v otázkách jak individuálních, tak kolektivních souvislostí spojených s hledáním historického smyslu. V tomto textu je ovšem historické vědomí pojímáno hlavně jako mentální nástroj, který je dán především kolektivně prožitými zkušenostmi a vzpomínkami a který vřelňuje jedince do kolektivních souvislostí. Jak již bylo zmíněno, důraz bude kladen zejména na představy o evropském historickém společenství jako konkurenci k národnímu společenství českému i slovenskému.

Ti, kdo zkoumají historické vědomí, jsou však postaveni před velký problém: historické vědomí samo o sobě totiž nelze studovat a analyzovat. Podobná analýza může směřovat jen k jeho konkrétním projevům, jež budou dále popsány jako aspekty *historické kultury*. V centru historické kultury stojí historický artefakt nebo produkt, jímž může být například vědecká studie nebo učebnice dějepisu, ale také populární kniha, film, památkník, muzeum nebo politický projev či diskuse spojená s aktuálními historickými otázkami.

Historická kultura je často vložena do národního rámce a často je zabarvena „vlastenecky“. Během komunistického období u nás měla, zejména pokud jde o moderní historii, zvláštní charakter, neboť „národní hodnoty“ byly spojovány s třídní perspektivou. Národní rámec však i tehdy patřil k rozhodujícím kritériím. Kniha a muzejní výstava byly zaměřeny na československou, českou nebo slovenskou historii. Výklady vnějších historických fenoménů, jako například války, byly s „národními“ aktéry a strukturami spojeny obvykle více než výklady událostí v domácí politice.

Problémy paralelního vytváření obou v jistém smyslu zcela nových identit a historických kultur – české postkomunistické a postčeskoslovenské a evropské – se mezi Čechy odrazily jak v diskusích o paměti tzv. nacistického konečného řešení židovské otázky neboli *Šoa*, tak i při konfrontacích ideje českosti s pamětí *Porrainosu*, masového vraždění cikánů/Romů za druhé světové války.¹

¹ V textu používám termíny „Romové“ a „Židé“, které se shodují s moderní praxí. Jsem si přitom vědom jejich odlišnosti od terminologie či pravopisu z období druhé světové války.

PROČ PŘÁVĚ EVROPEIZACE A HOLOCAUSTU?

Evropeizace se ve vztahu k paměti holocaustu vyznačuje snahou evropských institucí o vymezení genocidy Židů, Romů a některých dalších skupin jako jednoho z nejzákladnějších kamenů při tvorbě nové evropské identity, spojující do společné budoucnosti bývalé nepřátele z východu i západu evropského kontinentu. Holocaust je v tomto pojetí „evropeizace shora“ chápán jako pomyslné „dno dějin“, a tedy to nejnižší a nejhroší, k čemu se evropská civilizace dokázala snížit. Zastánci nové evropské identity by pak měli uznáním této tragické události jako hlavního odstrašujícího „varování dějin“ bojovat proti rasové nesnášenlivosti, za vzájemnou toleranci mezi obyvateli Evropy i jejich vnějšími sousedy tak, aby se cokoli, co by být jen vzdáleně připomínalo konečné řešení, již nikdy nemohlo opakovat. Holocaust se stal pro novou Evropu podobnou apokalyptickou výstrahou, jakou byla za studené války při varování před nebezpečím globální jaderné války Hirošima. Jakkoli je snaha vyslyšet toto varování z morálního hlediska ospravedlnitelná a jistě i pochopitelná, v praktickém pojetí evropských institucí nejde zdaleka o bezproblémový proces, což se pokouším ukázat právě na případě transformačního a evropeizačního procesu České republiky.

Protože evropské instituce začaly v prvním desetiletí po skončení studené války používat paměť holocaustu k tomu, aby poskytl historickou legitimitu probíhajícímu evropskému integračnímu procesu, lze takto pojatou evropeizaci chápat jako pokus vytvořit společný evropský historický příběh, společný nadnárodní, ale přesto geograficky vymezený pohled na holocaust, který by konkurval již etablovaným národním příběhům a přiměl členské

i kandidátské země Evropské unie, aby jej přijaly za svůj. Evropeizaci paměti holocaustu lze proto definovat jako historicko-kulturní proces vycházející z unijního cíle integrovat paměť holocaustu do kulturní roviny probíhající evropské integrace.²

Dominantní historickou událostí procesu evropeizace se holocaust stal postupně a nebyl jí od počátku transformačního procesu. Při sblížování „staré“ a „nové“ Evropy s cílem překonat dřívější rozdíly mezi Východem a Západem se pozornost evropských politiků v devadesátých letech zprvu zaměřovala hlavně na druhou světovou válku a její přímý následek, válku studenou. Hovořit o jednotném evropském pohledu na druhou světovou válku však nebylo možné. Teprve ve chvíli, kdy byl jako v jistém smyslu nejdůležitější událost války vyzdvihnut holocaust, mohla evropeizace získat historický základní kámen, jenž pak Evropské unii pomohl vytvořit kulturní platformu pro společná politická rozhodnutí členských zemí a pro společný evropský trh.³ Jak jedna z jejich institucí konstatovala, holocaust „vedl zakladatele EU k tomu, aby budovali jednotnou a mírovou Evropu, a tak se stal samým základem evropského integračního projektu“.⁴

² Více viz Karlsson, K. G.: The Uses of History and the Third Wave of Europeanisation. In: Strath, B. – Pakler, M. (eds.): *A European Memory*. New York 2010, s. 38–55.

³ Viz Probst, L.: *Founding Myths in Europe and the Role of the Holocaust*. *New German Critique* 17, 2003, č. 90, s. 45–58.

⁴ European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia: “Education on the Holocaust and on anti-Semitism”, OSCE Conference on anti-Semitism and Other Forms of Intolerance, Cordoba, June 2005. Dostupné z: <http://eu.int.europa.eu/eumc/material/pub/general/DIR-Pres-Cordoba-08Jun05.pdf> [cit. 2013-12-13].

Paměť holocaustu se ovšem po konci studené války začala oficiálně spojovat s „evropským“ respektem k lidským právům až ve chvílích, kdy se Evropská unie začala konkrétně připravovat na rozšíření směrem na východ. To může být doloženo například tím, že během prvního rozšiřování po pádu berlínské zdi v roce 1995 neexistovaly v tomto směru ze strany unie vůči tehdejšímu novým členům (Finsku, Švédsku a Rakousku) žádné zvláštní požadavky. Zvlášť paradoxní to bylo u Rakouska, neboť právě problémy spojené s pamětí holocaustu zavedly tuto zemi do mezinárodní izolace jak krátce před, tak i nedlouho po rakouském přičlenění k Evropské unii. V prvním případě byla krize spojena s odhalením nacistické minulosti někdejšího generálního tajemníka OSN a pozdějšího rakouského prezidenta Kurta Waldheima, ve druhém s úspěchem a nárůstem vlivu extrémně pravicové strany FPÖ a jejího vůdce Jörga Haidera.⁵ Ihned po rozšíření unie z 12 na 15 států byly tyto tři zmíněné země, za studené války všechny neutrální, začleněny do „staré Evropy“, zatímco po roce 1995 bylo deset dalších nových členských zemí, z nichž osm bylo postkomunistických, označováno jako „nová Evropa“. Například již v prosinci roku 1998 byl pak holocaust během vrcholné schůzky Evropské unie právě při rakouském předsednictví používán k tomu, aby přiměl kandidátské země k boji proti rasismu a tendencím národní nenávisti.⁶ Vzhledem k etnickým a národnostním problémům především ve dvou

regionech, jež ještě nedlouho předtím byly největšími federacemi ovládanými komunistickým systémem moci – v zemích bývalého Sovětského svazu a někdejší Jugoslávie – byly odpor unie i její obavy z rasismu a národní nenávisti jisté pochopitelné. Úsilí o využití paměti holocaustu jako prostředku k odstranění tohoto rizika a jako základu k historickému přiblížení o nové Evropě – tedy k *master narrative* Evropské unie – není však z pohledu postkomunistických zemí zdaleka bezproblémové.

Vzhledem k již naznačenému západovýchodnímu rozměru evropeizace lze totiž tento proces považovat i za pokus o autoritativní šíření „západního“ pojetí paměti holocaustu, tedy pojetí té části Evropy, která holocaust prožila v menší míře, do zemí, v nichž se holocaust bezprostředně odehrával a které postihl výrazně více. V tomto smyslu byla mezi tehdejšími kandidátskými zeměmi obzvlášť citlivě sledována situace v Polsku, na jehož území leželo všech šest nacistických vyhlazovacích táborů z konečného řešení židovské otázky a jehož stát je za udržování paměti holocaustu činn v řadě případů ještě více odpovědným než stát pachatel holocaustu – Německo. Zároveň byl tento „evropský“ historický příběh šířen do čerstvě postkomunistických zemí, tedy tam, kde byla paměť holocaustu během talků celého poválečného období záměrně ignorována a potlačována představiteli vládnoucí ideologie, přičemž západní země braly relativně malý ohled na to, že problémy s traumaty z období komunismu byly většinou tamních obyvatel považovány za akutnější než problémy kořenící ve druhé světové válce.⁷ Řízená evropeizace paměti holocaustu přišla navíc

⁵ Více k tomu viz: Lindström, E.: *The First Victim? Austrian Historical Culture and the Memory of the Holocaust*. In: Karlsson, K.-G., – Zander, U. (eds.): *The Holocaust on Post-War Battlefield. Genocide as Historical Culture*. Malmö 2006, s. 133–160.

⁶ Dostupné z: http://www.austria.org/book/presidency_4.html [cit. 2013-12-13].

⁷ Stov. například Barša, P.: *Paměť a genocida. Úvahy o politice holocaustu*. Praha 2011.

tehdy, kdy se postkomunistické země naopak pokoušely zbavit dřívějšího centralistického myšlení.

Významnou otázkou zůstává, komu byla iniciativa Evropské unie určena především – centrálním úřadům postkomunistických kandidátských zemí, nebo „obyčejným lidem“? Skutečnost, že evropeizace paměti holocaustu nebyla stejně intenzivně rozvíjena „zdola“, dávala v řadě případi celé iniciativě formální a byrokratický ráz.

V této souvislosti je často opomíjen jeden velmi podstatný detail. Tím je význam definice holocaustu jako „vhlazování Židů, Romů a některých dalších skupin“. Tato definice, jež se v terminologii evropských institucí stala prakticky jedinou, zdůrazňuje především podobnost mezi masovým vyvražďováním Židů a Romů na úkor odlišnosti a zmínka o „některých dalších skupinách“ bývá navíc velmi často ponechána bez další specifikace.⁸ Dominance zpětné perspektivy, založené na poválečném boji proti rasismu, je tu zřejmá. V západních společnostech a historických kulturách nepůsobilo takové vymezení v souvislosti s evropeizací ním procesem žádné zvláštní obtíže. V postkomunistické střední a východní Evropě, kde je situace Romů mnohem komplikovanější, může však být tato otázka podstatně nejnadhěji zvladatelná, což se v českém kontextu projevilo především v diskusích o památníku v Letech u Písku a perzekucích Romů v protektorátu Čechy a Morava.

S ohledem na český vztah k paměti holocaustu v devadesátých letech 20. století je nutné zmínit ještě jeden

⁸ Viz například *The Holocaust, anti-semitism and racism. European Parliament resolution on remembrance of the Holocaust, anti-semitism and racism*, dostupné z: www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML-L+TA+P6+TA-2005-0018+0+DOC+PDF+V0//EN [cit. 2013-12-13].

nadhárrodní proces, který je v mezinárodní odborné literatuře popisován jako *amerikanizace* holocaustu. Ta se ve Spojených státech vyvinula již v sedmdesátých letech, avšak na rozdíl od evropeizace holocaustu v ní lze těžko vidět jasně formulovaný historický příběh, který by měl dlouhodobě konkurvat českým a slovenským dominantním historickým příběhům.

Jako konkrétní případ působení amerikanizace může být v první řadě uvedeno samo používání termínu „holocaust“. Tento pojem se začal v Československu obecněji používat až počátkem devadesátých let. Dříve byl holocaust popisován buď českými a slovenskými překlady německého označení „konečné řešení“, nebo jako „rasové represálie“ – ovšem bez dodatku, že se na straně utiskovaných jednalo konkrétně o židy. Po pádu komunismu byl převzat americký výraz, jenž byl ve Spojených státech používán od konce šedesátých let 20. století a zejména pak po roce 1978, kdy zde byl vyslán stejnojmenný seriál. Ten byl později za velké pozornosti diváků odvysílán i v západní Evropě.⁹

Amerikanizaci holocaustu lze chápat hned dvěma způsoby. První z nich je spojen s tím, jak je holocaust včleněn do domácní, americké historické kultury, jak se dostává do historického vědomí Američanů a jakou roli má ve vztahu k americkým hodnotám a představám o vlastní budoucnosti Spojených států. Řada vědců poukázala na to, že začlenění holocaustu do amerického významového kontextu může být v první řadě spojeno s nosnými aspekty amerického společenského života, jako jsou multikulturalismus a etnicita, zatímco prezentace holocaustu je uzpůsobována „tradičním“ americkým hodnotám,

⁹ Novick, P.: *The Holocaust and Collective Memory*. London 2001, s. 133-134.

jako je pozitivní a do budoucnosti orientované myšlení, úsilí o *happy endings*, zaměření pozornosti na silné individuální hrdiny a potlačování tragický podbarveného vidění, brutality a beznaděje.¹⁰ Americký historik a lingvista Alvin Rosenfeld spojuje amerikanizaci holocaustu s „tendencí individualizovat, heroizovat, moralizovat, idealizovat a zevšeobecňovat“.¹¹

Druhé chápání amerikanizace holocaustu je spojeno s otázkou, nakolik Spojené státy za pomoci „americké“ prezentace holocaustu ovlivňují jiné země a jiné kultury, a to jak prostřednictvím svých politických aktivit, tak cestou šíření své populární kultury, produkováné americkým filmovým a televizním průmyslem a americkými médii světového dosahu. Amerikanizace se v českém kontextu projevila jednak v souvislosti s jednáním o českém přičlenění do NATO, provázeném protesty amerického aktivisty Paula Polanskyho proti nedůstojnému vepřinu na místě bývalého ciktánského tábora v již zmíněných Letech u Písku, nebo v souvislosti s šířením vůbec neúspěšnějšího amerického filmu o holocaustu *Schindlerův seznam*, jehož hlavní postava – Oskar Schindler – pocházela ze Svitav. Ani v jednom z obou případů ovšem nenásledoval žádný zjevný „návod“, jak by měl být holocaust vepsán do českých či slovenských historických příběhů, jež by bylo možné charakterizovat jako „americký“. Po *Schindlerově seznamu* nicméně v Česku i na Slovensku proběhla další americká iniciativa, spojená se Spielbergovou nadací Survivors of

the Shoah Visual History Foundation. Tato iniciativa se zaměřila na rozhovory s očítými svědky, kteří přežili holocaust. I ona však zůstala bez jasného amerického poselství.¹² Ize tedy konstatovat, že skutečnost, že americký vliv byl zjevný, nemusí nutně vést k dominanci a homogenizaci, tedy k celkovému převzetí amerického obrazu holocaustu.¹³ Navzdory velkému vlivu Spojených států jak v politických, tak ekonomických kontaktech a při rozsáhlém exportu populární kultury navíc ještě stále není jasné, nakolik a jakými způsoby tento politický i kulturní amerikanismus ovlivnil demokratizační proces v celém středoevropském regionu po roce 1989. Komplexnější studie na toto téma dosud chybí.

Přes všechny výše zmíněné problematické body poskytl evropeizace (a s ní i amerikanizace) paměti holocaustu české společnosti inspiraci k novému pohledu na toto téma i na demokratické hodnoty, jichž mělo být pomocí důrazu na paměť holocaustu dosaženo. Tento pohled zrnějšku byl bezpochyby mnohem komplexnější, než na jaký byli Češi zvyklí z předchozích desetiletí. V následující části je na příkladech diskusí o holocaustu při dělení Československa nebo českého postoje k debatám o paměti holocaustu Romů ukázáno, že česká společnost v období před politikou evropeizací paměti holocaustu nepocítovala nutnost začlenit holocaust mezi ty momenty české historie, s nimiž se potřebovala takzvaně vyrovnat (at už je tímto pojmem míněno cokoli), a že tato evropeizace změnila místo

¹⁰ Viz například Flanzbaum, H. (ed.): *The Americanization of the Holocaust*. Baltimore 1999.

¹¹ Rosenfeld, A.: Americanisation of the Holocaust. In: Rosenfeld, A. (ed.): *Thinking about the Holocaust after a half Century*. Bloomington 1997, s. 123.

¹² Viz například Kamenec, I.: Reflections of the Holocaust in Slovak Society and Literature. In: Karlsson, K.-G. – Zander, U. (eds.): *Holocaust Heritage. Inquiries into European Historical Cultures*. Malmö 2004, s. 157–168.

¹³ Altn, M.: *Amerika, Europa och förintelsen* (Amerika, Evropa a holocaust); nepublikovaný rukopis.

holocaustu v české historické kultuře jen poměrně málo. A to navzdory tomu, že v ničem neodporovala hodnotám, kterýmž se formálně přihlásil mladý český stát devadesátých let, a že ji čeští politici nekritizovali ani neodmítli, ale naopak ve většině případů přijali a následovali.

ČESKO PŘED EVROPEIZACÍ – NEPOTŘEBNÝ HOLOCAUST

Počet československých občanů, kteří za druhé světové války přišli o život, se odhaduje na 360 000. Podle statistik bylo v koncentračních a vyhlazovacích táborech zavražděno 270 000 československých židů, což znamená, že až tři čtvrtiny všech československých obětí války byly spojeny s holocaustem a protizidovskou politikou. Asi 80 000 židovských obětí pocházelo z území protektorátu Čechy a Morava. Židů z území válečného slovenského státu bylo přes 70 000, asi 42 000 židovských obětí pocházelo z teritoria jižního Slovenska, anektovaného před vypuknutím druhé světové války Maďarskem. Zbytek (asi 80 000 zavražděných) tvořili Židé z nejbudší východní provincie Podkarpatské Rusi.¹⁴ Mezi obětní nacistického vyhlazování bylo také zhruba 5500 českých a 2000 slovenských Romů. Na českém území, v protektorátu, nesla odpovědnost za konečné řešení sama okupační mocnost Německo. Na Slovensku však organizoval perzekuce a deportace až do roku 1944 domácí režim vedený katolickým knězem Jozefem Tisem. Od Německa tak tento režim převzal velký

díl odpovědnosti. Koncem války skončila Tisova Slovenská republika – stejně jako jeho hlavní společenec Německo – mezi poraženými, zatímco české země byly osvobozeny a ocitly se na vítězné straně.

Slovensko nebylo nikdy donuceno k tomu, aby se se svou válečnou historií vyrovnalo na mezinárodní scéně. Již v roce 1945 přestal zdejší samostatný stát existovat jako mezinárodní subjekt a území bylo opětovně začleněno do Československa. Postoje spojeneckých velmocí přitom měly velký význam. Šlo především o Spojené státy, které nikdy neuznaly Slovensko jako samostatný stát a během války považovaly za jediného oficiálního zástupce země československou exilovou vládu v Londýně, vedenou Edvardem Benešem. V prosinci 1941 dokonce ignorovaly vyhlášení války ze slovenské strany. Znovusjednocení české a slovenské části bylo součástí plánu Benešovy vlády na obnovu první Československé republiky v jejích předválečných hranicích, čímž měly být vymazány státoprávní následky mnichovské smlouvy.¹⁵ Tak byl dokonce i soud s Jozefem Tisem a jeho blízkými spolupracovníky v roce 1947 považován spíše za vnitřní československou záležitost než za součást poválečného mezinárodního právního procesu.¹⁶ Koncem války utekl Tiso do Bavorska. Tam byl dopaden americkými jednotkami a krátce nato předán československým úřadům. Dne 15. dubna 1947 roku byl Tiso podle československých zákonů odsouzen k smrti a o tři dny později narychlo popraven. Proces byl poznamenán

¹⁴ Po druhé světové válce připadlo toto území Ukrajině a stalo se součástí Sovětského svazu.

¹⁵ Více v Kamencec, I.: *Jozef Tiso. Tragédia politiky, kráča a žľobka*. Bratislava 1998, s. 127–144.

¹⁶ Viz například Adams, B.: *The Politics of Retribution. The Trial of Jozef Tiso in the Czechoslovak Environment*. In: Deák, I. – Gross, J. – Judt, T.: *The Politics of Retributions in Europe*. Princeton 2000, s. 252–289.

intenzivním politickým bojem na Slovensku a v celém Československu. To ulehčilo práci těm, kdo chtěli rozsudek vykládat jako českou nebo komunistickou pomstu proti mužům, který se stal hlavním symbolem prvního slovenského státu v historii.¹⁷

Třebaže komunisté, jejichž režim se prohlašoval za důsledně antinacistický a antifašistický, mohli mít důvod k tomu, aby Tisa ve své propagandě ideologicky používali jako odstrašujícího příkladu, činili tak během svého vládnutí jen v omezené míře. Příliš mnoho myšlenek věnovaných citlivému historickému problému mohlo poškodit křehké česko-slovenské vztahy a zvýšit odpor vůči komunismu na Slovensku. Podrobná studie o roli Tisova státu a holocaustu slovenských Židů v komunistické historické kultuře však dosud chybí.

Z výše uvedených skutečností by pro počátek postkomunistické éry mohly vyplývat dva závěry: zaprvé se dříve ignorovaná problematika holocaustu mohla objevit mezi tématy, s nimiž se česká společnost měla potřebu vyrovnat při svém celkovém „vyrovnávání se s minulostí“ a „zaplnování bílých míst“ české historie; zadruhé se mohl poukaz na tragické následky holocaustu na Slovensku objevit mezi českými argumenty proti nárustu nacionalismu na Slovensku v letech 1990–1992. Ani v jednom případě se tak ovšem nestalo.

¹⁷ Otázka okolností soudního procesu je rozebírána především v knize Rašla, A. – Zábka, E.: *Proces s dr. Jozefem Tisom*. Bratislava 1990, kterou společně napsali Tisův žalobce Anton Rašla a Tisův advokát Ernest Zábka, oba Slováci. Československé politické okolnosti jsou shrnuty v knize českého historika Karla Kaplana s názvem *Dva vrubůvci procesu. Komentované dokumenty (1946–1947)*. Praha 1992. Literatura k tomuto tématu je však velmi sporadická.

Až do konce roku 1989 dominoval v Československu oficiální komunistický historický příběh. Jeho člen bylo legitimizovat začlenění země do sovětského bloku a demonstrovat historickou nevyhnutelnost vývoje společnosti prostřednictvím diktatury proletariátu směřem ke komunismu. Z etnického hlediska se komunistický historický příběh zaměřil na válečná utrpení Slovanů, především Čechů a Rusů, což tragédii jejich židovských spoluobčanů záměrně zatlačilo do pozadí. Židé nikdy nebyli označeni jako skupina, která na straně československých obětí války převažovala. Stejně tak byly potlačeny zmínky o jejich úcasti v hnutí odporu, a to v českých zemích i na Slovensku. Nejdůležitějšími oběťmi i hrdiny války byli pro tvůrce a zastánce československého komunistického historického příběhu jednoznačně komunisté.

Počátkem devadesátých let byla dominance komunistického historického příběhu nahrazena dominantou jiného narativu, který může být označen jako český národně-liberální historický příběh.¹⁸ Na rozdíl od komunistického byl český národně-liberální historický příběh konstruován zdola i shora tehdejší české společností. V jeho centru stála mezinárodní první republika a její hlavní představitel, prezident T. G. Masaryk. Česká společnost se prezentovala jako „demokracie s dlouhou tradicí“, jež byla zároveň kulturně nadřazena prakticky všem ostatním postkomunistickým společnostem. Za konstrukcí tohoto historického příběhu, jenž Masaryka i první republiku viděl s odstupem více než pět desetiletí provázených dvěma tragickými diktaturami,

¹⁸ Smegeň, T.: *Historie ve znovuzrozené volné soutěži. Česká a slovenská postkomunistická transformace a její dominantní historické příběhy. Dějiny – teorie* – Kritika 6, 2009, č. 2, s. 201–231.

stáli na počátku devadesátých let neviditelněji představitelé Občanského fóra a mezi nimi hlavně bývalí členové Charty 77, kteří se po roce 1989 dostali do vysokých státních funkcí nebo do centrálních médií s možností ovlivňovat velký počet spoluobčanů.

Přestože Charta 77 kladla již od konce sedmdesátých let důraz na rozvoj individuálních lidských práv podobně, jako to pomoci důrazu na paměť holocaustu činil evropeizací proces, v českém národně-liberálním historickém příběhu měla paměť holocaustu pouze okrajové místo. Charta 77 přitom již od svého vzniku pocítila dopad československého komunistického antisemitismu, když o ní deník komunistické strany *Rudé právo* okamžitě napsal, že text jejího prohlášení byl sepsán „malou skupinkou náležející ke zkrachovalé československé reakční buržoazii a k jistým zkrachovalým kruhům, které v roce 1968 zorganizovaly kontrarevoluci“ a které „na pokyn od antikomunistických a sionistických center předávaly materiály jistým západním tiskovým agenturám“.¹⁹

V české historické kultuře se prosazení národně-liberálního historického příběhu nejvíce zviditelnilo při přejmenování ulic a v některých případech i měst do jejich předkomunistické podoby (jako například v Gottwaldově/Zlíně), případně při změně starých názvů ulic či náměstí na nové, obsahující Masarykovo jméno. Projevilo se však také v politice – například častým srovnáváním Václava Havla s Masarykem a Havlovými částými odkazy na Masarykovu demokratičnost – a v historiografii. Zatímco český národ byl kolektivním hrdinou období první republiky, po jejím tragickém zániku na konci třicátých let se stal

kolektivní obětí nejdříve německé fašistické či nacistické diktatury a poté diktatury komunistické a sovětské, která byla považována převážně za cizí, do české kultury nuceně zavlečený prvek.

Historie českých Židů v tomto období rozhodně nepatřila k prioritám českých debat o historických traumatech. Dokonce ani často připomínaný Masaryk nebyl zmiňován v souvislosti se svým bojem proti českému antisemitismu, který vyvrcholil jeho osamocenou obranou Leopolda Hilsnera po falešném nařčení z rituální vraždy v Polné před první světovou válkou. Tato dimenze Masarykovy činnosti nebyla v převážně většině případů vůbec uváděna jako důvod jeho demokratické velikosti, třebaže už například historik Ezra Mendelsohn poukázal na to, že v meziválečném období se stal právě Masaryk „jediným dominantním politikem, jenž byl silně identifikován s kampaní proti antisemitismu“.²⁰

Problém antisemitismu a trauma holocaustu se objevilo velmi marginálně i při další významné diskusi o historických traumatech, která provázela rozdělení společného československého státu. Absence holocaustu na české straně kontrastovala se vzrušenými debatami na stejné téma na Slovensku, kde deportace více než 70 000 slovenských Židů Tisovým režimem do vyhlazovacích a koncentračních táborů nemohla zůstat opomenuta, když Tisovi odpůrci mohli tohoto argumentu využít v boji proti obnově radikálního slovenského nacionalismu. Tisovi zastánci naopak usilovali o to, aby byl jejich idol z odpovědnosti za smrt slovenských Židů vyňat a aby byl naopak viděn jen jako věrný Slovák,

¹⁹ Ztroskotanci a samozvanci. *Rudé právo*, 12. 1. 1977, s. 2.

²⁰ Mendelsohn, E.: *Jews of East and Central Europe Between the Wars*. Bloomington 1983, s. 139.

kteřý se rozhodující měrou zasloužil o vytvoření prvního slovenského národního státu v dějinách. Bylo zvláštní, že česká argumentace proti Tisovi a jeho fašistickému režimu poukazovala místo na vinu za holocaust spíše na „absenci slovenských demokratických tradic“ a na „zradu ideální první Československé republiky“ ze slovenské strany.²¹ Ačkoliv Slováci byli kolektivně označováni za demokraticky nevyspělé, nikdy nebyli stejně kolektivně nazváni vrahy, i když „jejich“ režim poslal na smrt v době, kdy Slovensko ještě nebylo okupováno Německem, téměř 60 000 židovských Slováků – tedy osob, které měly ještě nedlouho před smrtí československé občanství. Problém holocaustu na Slovensku, byl-li vůbec zmiňován, se nedával do širších souvislostí slovensko-českých, a to ani při diskusích o slovenském „vůdci“ Tisovi a jeho válečných zločinech. Články a úvahy o Tisovi a o působení slovenské katolické církve za druhé světové války v českém tisku na počátku devadesátých let nikdy nevyprovokovaly například úvahy o vztahu české protektorátní vlády nebo české katolické církve k holocaustu.

Výše uvedená zjištění samozřejmě neznamenají, že by se v české společnosti v první polovině devadesátých let, tedy před začátkem procesu evropeizace paměti holocaustu, o této genocidě nepsalo a nemluvalo vůbec nebo že by se česká postkomunistická politika vůbec nevenovala otázkám spojeným s židovskou historií a problematikou. Česká republika například výrazně zlepšila své diplomatické vztahy s Izraelem. V Terezíně, který zůstává hlavním

symbolem holocaustu na českém území, bylo otevřeno Muzeum ghetta. Židovské muzeum v Praze, které se postupně stalo vůbec nejnavštěvovanějším muzeem v zemi, bylo ze státní správy předáno do správy pražské židovské obce.

Historie a dědictví holocaustu se však nikdy nedostaly mezi ústřední „bílé místa“ českých dějin, jejichž vyplnění si česká společnost a její elity kladly za hlavní priority.²² Holocaust se po desetiletích tabuizování nestal stavebním kamenem, který by napomáhal k vytváření smyslu české historie a české národní identity.

Dikazem toho byly například diskuse o úspěšném filmu *Schindlerův seznam* režiséra Stevena Spielberga, jenž po svém uvedení v roce 1993 a ocenění sedmi Oscary rezonoval prakticky po celém světě. Hlavní postavou tohoto snímku, natočeného podle knihy australského spisovatele Thomase Keneallyho *Schindlerova archa*, je „polepšený nacističtí“ Oskar Schindler, který se narodil ve Svitavách v době rakousko-uherské monarchie, a patřil tak do vysoce problematické menšiny sudetských Němců. V meziválečném období byl Schindler československým občanem a dokonce příslušníkem československé armády, avšak koncem třicátých let se dal do služeb Hitlerovy nacistické strany a Třetí říše. Coby německý obchodník se Schindler v prvních válečných letech snažil z německé agresivity vytežit, co se jen dalo. Když se však dostal do bezprostředního osobního styku s konečným řešením židovské otázky, pokoušel se „své“ Židy, které mu k nuceným pracím přidělil Hitlerův režim, zachránit. Ve filmu, který je uměleckým

²¹ Sniegoff, E.: 'Their Genocide, or Ours? The Holocaust as a Litmus Test of Czech and Slovak Identities'. In: Karlsson, K.-G. – Zander, U. (eds.): *Echoes of the Holocaust*. Lund 2003, s. 177–200.

²² Více o tzv. bílých místech, které se staly českými a slovenskými prioritami, viz Sarauw, L.: *Together We Part. Collective Memory, Political Culture and Break-Up of Czechoslovakia*. Aarhus 2004.

zpracováním a nikoli historickým dokumentem, není Schindlerův sudetoněmecký původ vůbec zmíněn. Přesto právě tento aspekt učinil českou debatu v evropském kontextu unikátní. Zatímco v jiných evropských zemích film podnítl řadu diskusí počínaje problematikou „dobrých Němců“ za druhé světové války až po souvislost mezi holocaustem a vytvořením státu Izrael po druhé světové válce, tedy diskusí, jejichž společným jmenovatelem byl holocaust, česká debata se tímto tématem zabývala velmi málo a namísto toho se zaměřila na Schindlerovu zradu první Československé republiky, proti níž se po Mnichovu postavil jako německý agent. V tomto ohledu byly často odsuzovány i pozitivní židovské ohlasy na Schindlerův čin i na *Schindlerův seznam*.²³ Holocaust Židů v protektorátu Čechy a Morava se do českých diskusí o filmu nedostal vůbec, a to přesto, že Schindler na konci války převezl „své“ Židy z polského Krakova do koncentračního tábora/továrny v Brněnci nedaleko svých rodných Svitav.

HOLOCAUST ROMŮ JAKO HLAVNÍ MOMENT „ČESKÉ EVROPEIZACE“ PAMĚTI HOLOCAUSTU

Kontroverzní zvládnání paměti holocaustu Romů, kterou novináři, politici, ale i historikové v českých diskusích velmi zjednodušeně označovali jako „kauza Lety“,²⁴ je názorným příkladem vlivu amerikanizace a evropeizace paměti holocaustu na českou historickou kulturu, ale i problematičnosti

evropeizace paměti holocaustu ve středoevropském regionu, kde vesměs chybí někteří židovské komunity, avšak romské jsou naopak poměrně početné a kde soužití Romů a neronemského obyvatelstva je v řadě případů konfliktní.

Jak již bylo naznačeno, „evropská“ definice holocaustu charakterizuje tento proces jako „genocidu Židů, Romů a některých dalších skupin“. Zatímco v době druhé světové války bylo vyhlazování evropských Židů, které si nakonec vyžádalo na šest milionů obětí, nacisty označováno jako „konečné řešení židovské otázky“, politické užití paměti konečného řešení po druhé světové válce a vývoj v otázce pojímání lidských práv genocidu Židů zcela zrovnoprávnil s perzekucí Romů (Porrajmosem). Ti, kdo genocidu Židů považovali za zcela unikátní tragédii nemající v dějinách obdoby, se tak dostali do konfliktu se zastánci pojetí *holocaustu* (a tedy Šoa, Porrajmosu a některých dalších perzekucí) coby „univerzálního poučení z dějin“.²⁵ Tyto diskuse izolované intelektuální prostředí komunistického Československa (včetně historiků) před rokem 1989 zcela minuly a teoreticky nebyly rozvíjeny ani v devadesátých letech.²⁶ Zmatek v české diskusi o „kauze Lety“ prohloubilo i zjištění, že „Češi“ se při Porrajmosu stali nikoli jen kolektivní obětí druhé světové války jako v případě všech dalších dosavadních diskusí o období let 1939–1945, ale v určitém omezeném smyslu i protektorátními spolupachateli

²³ Bauer, Y.: Correspondence, Gypsies and the Holocaust. *The History Teacher* 25, 1992, č. 4, s. 513–525; Milton, S.: Gypsies and the Holocaust. *The History Teacher* 24, 1991, č. 4, s. 375–387.

²⁴ Kolář P. – Kopeček, M.: A Difficult Quest for New Paradigms. *Czech History Geography After 1989*. In: Antohi, S. – Trenscényi, B. – Apor, P. (eds.), *Narratives Unbound. Historical Studies in Post-Communist Eastern Europe*. Budapest 2007, s. 173–248.

²⁵ Sniegoff, T.: Schindler's List Comes to Schindler's Homeland. In: Karlsson, K.-G. – Zander, U. (eds.): *The Holocaust on Post-War Battlefield*, s. 161–190.

²⁶ Valenta, J. – Nečas, C. – Sládek, O.: *Historikové a kauza Lety*. Praha 1999.

holocaustu, neboť v obou tzv. cikánských táborech na území protektorátu – v Letech u Písku v Čechách a v Hodoníně u Kunštátu na Moravě – byl za války nikoliv německý, ale český personál.

Problém se zvládnutím paměti Porrajmosu v české postkomunistické společnosti začal rokem 1994, kdy americký aktivista Paul Polansky přijel do archivu v Třeboni, aby tu bádával po svých dávných českých předcích. Polansky nebyl historikem a neměl podle svých pozdějších vysvětlení velké znalosti ani o Soa, ani o Porrajmosu. Svá bádání však započal v době, kdy se ve Spojených státech rozvinula nová debata o holocaustu, která dostala nejen historický, ale především morální rozměr.²⁷ Impulzem této debaty byl úspěšný film *Schindlerův seznam* i otevření Národního muzea holocaustu (United States Holocaust Memorial Museum) v bezprostřední blízkosti Bílého domu a Kongresu Spojených států ve Washingtonu. K těmto událostem došlo navíc ve chvíli, kdy se při konfliktu v bývalé Jugoslávii ukázalo, že rasová nenávisť a etnické čistky nejsou jen otázkou evropské historie, ale i současnosti.

Podle svých tvrzení objevil Paul Polansky v roce 1994 v archivu v Třeboni na 40 000 dokumentů, které se týkaly cikánského tábora v nedalekých Letech u Písku za druhé světové války. Po tomto odhalení mu byl údajně další přístup k archivním materiálům znemožněn. Na místě bývalého tábora pak našel vepřín, který tu byl postaven v sedmdesátých letech a který podle něj reprezentoval české přehlížení paměti Porrajmosu i aktuální český rasismus vůči Romům. Jen rok před Polanského příjezdem do Třeboně

²⁷ Bernstein, M. A.: *The Schindler's List Effect. American Scholar Magazine* 63, 1994, č. 3, s. 429–432.

přitom otázka rasismu v postkomunistické České republice vzbudila poprvé mezinárodní pozornost v souvislosti s rozdělením Československa a obavami českých úřadů z hromadné imigrace slovenských Romů právě do Čech a na Moravu.

Polansky prezentoval svůj objev z archivu v Třeboni ve Spojených státech, a to nejen v lokálním tisku, ale i v komisi Kongresu USA pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (Commission on European Security and Cooperation). Polansky tvrdil, že tábor v Letech (o táboře v Hodoníně tehdy nevěděl), byl *vyhlazovacím* táborem, čímž jej v historické terminologii tzv. konečného řešení zařadil na stejnou úroveň, jako byly například Osvětim, Březinka, Třeblinka, Sobibor či Belzec, tedy vůbec nejhorší nacistické tábory zřízené na území okupovaného Polska, německy označované termínem *Vernichtungslager*. Polansky se ve Spojených státech zúčastnil i setkání zástupců zmíněné komise, washingtonského muzea holocaustu a českého velvyslanectví v USA, kde měli čeští diplomaté slíbit, že nedůstojný vepřín bude z míst bývalého tábora v Letech odstraněn. Namísto toho byl však vepřín privatizován, čímž se česká vláda možnosti zařadit jeho brzké odstranění de facto zbavila. Epoque amerikanizace paměti holocaustu/Porrajmosu z Polanského strany vyvrcholila v září 1994, kdy byl členem delegace Spojených států na mezinárodním kolektivu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě pořádaném ve Varšavě, kde českou vládu zkritizoval za její nekompetentnost v otázce paměti holocaustu Romů. Měsíc nato kritizovala komise Kongresu USA pro lidská práva (Human Rights Commission of the US Congress) český zákon o nabytí českého občanství a porušování lidských práv v případě menšin v České republice. Zpráva komise

se výslovně zmiňovala o tábore v Letech a „jednom americkém historikovi s českými kořeny“, který našel archivní materiál.²⁸ Vzhledem k tomu, že Polansky opakovaně kritizoval český rasismus a nešetřil ani českého prezidenta Václava Havla, kontrastovalo jeho vidění české společnosti s tehdejší českým obrazem vlastního národa jako národa s liberálně-demokratickou orientací, jemuž historickou legitimizaci poskytoval národně-liberální historický příběh. Zpochybňování české demokracie v amerických diplomatických a politických kruzích bylo cílivou otázkou zejména kvůli českému úsilí o vstup do Severoatlantické aliance.

Polanského aktivity a morálně motivovaná nařčení, jimž se dostalo prostoru i v českém tisku, vzbuzovaly v české společnosti protikladné reakce. Část zdejších elit, zejména ti, kteří patřili k zastáncům české národně-liberální orientace, požadovala zbourání vepřina, již v letech 1995–1997. Z hlediska evropeizace paměti holocaustu však vývoj diskuse kolem tábora v Letech a české paměti Porrajmosu kulminoval v letech 1998 a 1999, tedy v období od pádu pravicové vlády Václava Klause přes úřadování přechodného úřednického kabinetu po nástup první levicové vlády po roce 1989 v čele s Milošem Zemanem.

Doslova v posledních dnech svého funkčního období rozhodla úřednická vláda premiéra Josefa Tošovského 1. července 1998 o tom, že vepřin v Letech u Pisku bude zbourán. Již během volební kampaně v první polovině téhož roku sliboval Miloš Zeman, který měl brzy Tošovského ve funkci nahradit, že pro nový, důstojný pomník českého náslil proti Romům jeho vláda v případě volebního vítězství vepřin v Letech od jeho vlastnika vykoupí. Na skutečnost,

²⁸ MF Dnes, 31. 3. 1995.

že šlo o české násilí na Romech, přitom kladl Zeman zvláštní důraz.²⁹ Co stálo za náhlou změnou českého stanoviska k paměti Porrajmosu vysvětlil ministr Tošovského vlády Vladimír Mlýnář jednoznačně nutností vytvořit pozitivní obraz České republiky v zahraničí. Mlýnář uvedl, že problémem Romů u nás se stal mezinárodním problémem, že jej kvůli tomu kontaktují velvyslancé USA i zástupci Evropské unie a že Česká republika může být stěžejní členskou zemí unie, jestliže nedokáže vysvětlit, jak chce tento problém vyřešit.³⁰ Česká socioložka Daniela Kozlíková ve své studii s názvem *Romská otázka – překážka vstupu České republiky do Evropské unie?* tuto tendenci potvrdila, když konstatovala, že vláda při svém rozhodnutí o zbourání vepřina v Letech nemohla odhlédnout od požadavku unie ohledně respektu k právům jednotlivců a národnostních menšin.³¹

Evropeizace byla také velmi pravděpodobnou odpovědí na otázku, proč se řada českých politiků začala problémem vepřina v Letech zabývat až poté, co Česká republika podala svou přihlášku do Evropské unie a kdy tato zintenzivnila proces evropeizace paměti holocaustu. Evropská komise poté ve zvláštní studii zvýšila svou pozornost k situaci českých Romů a konstatovala například nízkou toleranci úřadů k romské menšině a složitou sociální situaci Romů, jejichž nezaměstnanost byla v tu dobu třikrát vyšší než nezaměstnanost v neromské části české společnosti.³²

²⁹ Respekt, 1998, č. 49.

³⁰ Památník v Letech nevyřeší problém s Romy, ale je to nutné gesto. Lidové noviny, 4. 7. 1998.

³¹ Kozlíková, D.: *Romská otázka – překážka vstupu České republiky do Evropské unie?* Praha 2001, s. 51–52.

³² Navrátil, P. a kol.: *Romové v české společnosti*. Praha 2003, s. 61.

Mohla-li evropeizace vzbudit mezi českými politiky různých ideologických směrů tolik respektu, pak ovšem zůstává otázkou, proč vepřín v Letech nakonec zbourán nebyl. Dne 7. dubna 1999 totiž vláda premiéra Zemana, která jeho odstranění dříve slibovala, rozhodla především s odkazem na ekonomické náklady o tom, že vepřín zůstane tam, kde je. A to i přesto, že sám Zeman nedlouho předtím prohlásoval, že právě peníze nebudou mít na snahu o bouření vliv.

Přesnější zdůvodnění tohoto obratu nebylo zveřejněno. Faktem ovšem je, že vepřín v Letech ztratili v roce 1998 svoji dominantní symbolickou hodnotu v debatách o vztazích mezi neromskými a romskými Čechy. V roce 1998 byla totiž v Ústí nad Labem v Matiční ulici postavena zeď oddělující romské sídliště od příbýtků sousedů, která se v mezinárodních diskusích brzy stala symbolem nového rozdělování, jakousi „novou berlínskou zdí“. Kromě toho začaly skupinky Romů právě po roce 1997 emigrovat do zahraničí a žádat tam o politický azyl. Týkalo se to jak zámořní, tak zemní, jež právě předsedaly Evropské unii (například Finska). Zbouráním jednoho vepřína by Česká republika svůj obraz v zahraničí již příliš nezlepšila. Na druhé straně však unie po rozhodnutí Zemanovy vlády z roku 1999 nepodnikla za „špatnou“ pamět holocaustu Romů žádné odvetné kroky, což naznačuje, že evropeizace paměti holocaustu měla sice podobu silného politického tlaku ze strany orgánů unie na jednotlivé země, ale nenabyla charakteru autoritativního chování doprovázeného případnými sankcemi.

ZÁVĚR: DOPAD EVROPEIZACE – PAMĚŤ HOLOCAUSTU BEZ ČESKÉHO SMYSLU

Proces evropeizace paměti holocaustu, podobně jako proces amerikanizace nedlouho před tím, v české společnosti nepochybně povzbudil a zesílil diskuse o dědictví nejprůmyslovější genocidy v dějinách. Díky tomu došlo k celé řadě iniciativ na nejvyšší politické úrovni, ale i na úrovních nižších. Do prvé skupiny patří například konference „Pomněn holocaustu“, kterou z iniciativy prezidenta Václava Havla v roce 1999 uspořádal Památník Terezín a která rovněž ukázala snahu o především politické ovlivnění českého vztahu k paměti holocaustu – a v daném případě zejména Porrajmosu, neboť velká část této konference se týkala právě holocaustu Romů.³³ Ve druhé skupině lze pak zmínit český podíl na mezinárodní iniciativě s názvem Task Force for International Cooperation on Holocaust Education and Research (Úkolová skupina pro mezinárodní spolupráci při vzdělávání o holocaustu a jeho výzkumu). Ta od roku 1998 koordinuje jako mezinárodní organizace výuku o holocaustu v jednotlivých zemích, a tím zahrnuje nejen politiky, ale i učitele a studenty či žáky.

Lze říci, že české politické elity pojalý tento proces podobně jako instituce evropské – tedy jako iniciativu shora, která se ovšem nesečkala se stejně silnou odezvou zdola. Holocaust navíc nadále nebyl vepsán do smyslu českých dějin a zůstal jen jejich okrajovou součástí.³⁴ Největší tragédie

³³ *Pomněn holocaust / The Holocaust Phenomenon. Sborník mezinárodní vědecké konference. Praha – Terezín, 6.–8. října 1999.* Praha 1999.

³⁴ Více k tomuto tématu viz: Sniegon, T.: *Vanished History. The Holocaust in Czech and Slovak Historical Culture.* New York – Oxford 2014; Frenkl, M.: *The Sheep of Lidice. The Holocaust and the Construction of Czech National*

českých Židů se nedostala do školních učebnic,³⁵ česká společnost vesměs necítila potřebu vlastní sebereflexe ve vztahu k holocaustu. Jedním z příkladů toho může být Památník Terezín, kde sice bylo obnoveno Muzeum ghetto a uspořádána řada naučných aktivit, nikdy zde však například nevznikla výstava o české protektorátní společnosti a jejím vztahu k perzekucím a deportacím židovských Čechů. Tento problém přitom ještě před nástupem komunistické diktatury v Československu zviditelnil vůbec první český film o holocaustu – *Daleká cesta* režiséra Alfréda Radoka – či později další úspěšný snímek *Romeo, Julie a tma*, natočený koncem padesátých let. Evropeizace paměti holocaustu také vesměs neovlivnila české kulturní elity, které se v období „dlouhých devadesátých let“ tématu holocaustu až na výjimky (zejména film *Musíme si pomáhat* režiséra Jana Hřebejka) téměř nevěnovaly. To mimo chodem ostře kontrastovalo s angažovaností kulturních elit v Československu šedesátých let 20. století, kde bylo v rámci tzv. nové vlny československého filmu natočeno více než deset filmů zabývajících se tématem holocaustu a kde o něm spisovatelé napsali celou řadu literárních děl.

Britský historik Tony Judt ve své knize o poválečné historii Evropy tvrdí, že holocaust se již stal součástí nové evropské identity, jež byla vytvořena po studené válce.³⁶ Ve svém tvrzení vychází z toho, že obnovená paměť zavražděných evropských Židů se stala samostatnou definicí a zárukou obnoveného humanismu evropského kontinentu.

Identity. In: Hlinka, J. P. – Michlic, J. B. (eds.): *Bringing the Dark Past to Life*. Lincoln – London 2013, s. 166–194.

³⁵ Frankl, M.: *Holocaust Education in the Czech Republic, 1989–2002. Inter-cultural Education* 14, 2003, č. 2, s. 177–191.

³⁶ Judt, T.: *Postwar. A History of Europe since 1945*. London 2005, s. 804.

Třebaže Judtovo tvrzení bezpochyby odráží hlavní cíl procesu evropeizace, nelze potvrdit, že by vývoj v postkomunistické české historické kultuře dospěl tak daleko. Neplatí především pro ty případy, kdy evropská představa o úloze holocaustu v budoucí evropské historické kultuře koliduje s tradičními představami o sobě samých.

Záměr evropských institucí potlačit význam národně a etnický dominovaných historických příběhů a vytvořit nový společný příběh, jenž by pojal holocaust jako varovný příklad násilí a netolerance, tedy použít holocaust jako prostředek k výchově k respektu, humanismu a toleranci mezi jednotlivci, skupinami, etniky a národy, se v české historické kultuře přinejmenším prozatím uskutečnit nepodařilo. Hranice, které charakterizovaly etnické, národní, náboženské a další skupiny, se v postkomunistické diskusi o historii a následcích holocaustu často naopak zvyraznily. Ukázalo se také, že historická kultura se navzdory snahám některých čelných politiků přiblížit se evropské linii mění a vyvíjí mnohem pomaleji než aktuální politika. Historická kultura je totiž vytvářena podstatně větším počtem aktérů než jen politiky a odráží daleko rozmanitější zájmy než jen politické. Mentální následky ideologie, která ovlivňovala českou i slovenskou historickou kulturu po více než čtyřicetiletí, proto nemohly z české společnosti zmizet stejně rychle jako komunistická struktura moci.